

УДК 340.132

Шемшученко Ю. С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПрН України, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ

Сучасний погляд на теорію судового правозастосування

Рец. на кн.: Копитова О. С. Теорія і практика судового правозастосування в Україні : монографія. Київ : Маслаков, 2020. 378 с.

Україна неухильно прагне довести свою приналежність до європейських демократичних держав, намагаючись упровадити верховенство права в усі сфери суспільного життя країни. Окрім еволюційного розвитку українського законодавства в напрямі поступової європеїзації з метою набуття членства Ради Європи, слід зазначити про суспільно-політичні зміни на найвищому державному рівні 2013–2014 років (і надалі), які зумовили необхідність здійснити низку концептуальних реформ різних сфер соціального життя українського суспільства. Так, однією з них стала судово-конституційна реформа 2016 року із запровадженням істотних змін у системі судоустрою та конституційних засад здійснення правосуддя на інституціональному рівні.

Прийняття нової редакції процесуальних кодексів як другого етапу цієї реформи знову акцентувало увагу на теоретичних питаннях судового правозастосування як класичної теоретичної наукової проблеми, що завжди цікавила не лише теоретиків права, а й представників науки господарського, цивільного, адміністративного процесуального, кримінального процесуального права тощо.

Нині правові інститути країни переживають складний етап – утілення в життя конституційних і законодавчих норм та їх реалізацію, одночасно із внесенням нових законодавчих змін у систему організації судової влади й запровадженням чергових процесуальних новел. Слід констатувати, що перехідний період правової системи України, перманентні трансформаційні процеси різноманітних суспільних відносин у державі, їхні наслідки, успіхи й, на жаль, прорахунки природно зумовлюють наявність об'єктивних підстав для порушення прав людини і громадянина, зокрема не лише ординарних суб'єктивних прав, урегульованих галузевим законодавством, а й фундаментальних конституційних прав.

Отже, трансформаційні процеси безумовно актуалізують необхідність розроблення нової сучасної наукової парадигми, «людоцентричної концепції» теоретичних засад діяльності судової влади, її окремих інститутів, органів з конституційним статусом і дослідження нових процесуальних інститутів. У переліку досліджуваних проблем людина, її гідність, права

та свободи стають пріоритетними. Відповідно до правових трансформацій запроваджено нові правові й процесуальні інструменти, спрямовані на пришвидшення та забезпечення ефективного захисту прав людини.

Усі заявлені новели в практичному аспекті стосуються нових концептуальних проблем судового правозастосування. Важливість цього питання знову актуалізувалася після реформи 2016 року, коли саме на Верховний Суд (далі – ВС) було покладено обов'язок офіційного тлумачення законодавства під час перегляду й вирішення судових спорів. Причому важливим є те, що правові висновки ВС ураховують суди нижчого рівня в судовій діяльності, що є найпростішим й одночасно найскладнішим шляхом забезпечення єдності судової практики.

У цьому контексті слід зауважити, що монографія О. С. Копитової «Теорія та практика судового правозастосування в Україні: загально-теоретичне дослідження» є вчасною й актуальною ілюстрацією спроби формування авторської цілісної концепції судового правозастосування, у якій міститимуться визначення поняття, правової природи, особливостей структури, класифікації та концепцій правозастосування, розмежування цього правового явища із суміжними категоріями, а також з'ясування методологічних засад і формування основних напрямів єдності судового правозастосування.

Цікавою є авторська логіка щодо побудови змісту роботи: О. С. Копитова прямує від загальнотеоретичних проблем (розв'язує їх з огляду на системне дослідження, діалектичний, формально логічний методи, методи моделювання тощо) – до конкретних прикладних аспектів забезпечення верховенства права в процесі правозастосовчої діяльності ВС.

Також варте уваги й підтримки дослідження загальнотеоретичних підходів до розуміння категорії судового правозастосування, яке авторка починає з характеристики сучасних підходів до категорії праворозуміння, аргументуючи пріоритет сучасного нормативного розуміння права судами, коли вони можуть поєднувати різні підходи до праворозуміння, що впливає на якість судового правозастосування і, відповідно, досягнення й забезпечення верховенства права під час цього процесу.

Для досягнення мети дослідника посиляється не лише на праці вчених-теоретиків, а й послуговується дослідженнями в інших галузях права, доводячи, що проблеми верховенства права, справедливого судочинства та дотичних до нього правових інститутів сьогодні є актуальними для представників галузей юридичної науки. Авторка доводить, що останні наукові дослідження в галузі права переконливо свідчать про актуалізацію проблематики верховенства права, а також гарантування права кожного на справедливий суд як одного з основоположних у європейській доктрині прав людини і громадянина, що нині є мірилом ефективної діяльності всіх без винятку європейських держав.

Також О. С. Копитова слушно зауважує, що верховенство права в практичному аспекті застосування має виявлятися: 1) у діяльності кожного судді під час правозастосовної діяльності; 2) у діяльності найвищого судового органу в системі судоустрою – ВС, коли він формує висновки щодо застосовування норм матеріального права. Досягнення цього принципу як керівного принципу в судовій діяльності (паралельно з такою конституційною засадою, як незалежність судді під час здійснення правосуддя) відбувається через формування судами, однак лише касаційної інстанції, так званого судового верховенства.

Слід акцентувати увагу на слушних висновках О. С. Копитової, що судовий формалізм і судовий реалізм є двома самостійними фактично діаметрально протилежними стилями судового тлумачення. Розмежування цих стилів судового тлумачення є інтуїтивно зрозумілим: судовий формалізм зобов'язує суддю бути жорстко пов'язаним семантикою правового тексту, що інтерпретується. У практичній площині суддя має керуватися писаним текстом акта, застосовуючи пріоритет принципу законності. Судовий реалізм полягає в можливості судді обрати одну з декількох альтернатив, що однаково допускаються семантичними складовими нормативного тексту (припису закону), здійснюючи вибір між кількома інтерпретаціями, кожна з яких є можливою та обґрунтованою в межах граматичного тлумачення змісту норми шляхом застосування когнітивної функції одночасно з вольовою функцією тлумачення.

Новим для науки теорії права є авторське поняття «судове верховенство», яке полягає в правозастосовній діяльності виключно ВС щодо правильного застосування норм матеріального права на засадах верховенства права під час перегляду ним справ із формуванням правових висновків як переконливого прецеденту, для яких характерна відповідна нормативність. Авторка монографії зазначає, що судове верховенство є процесом реалізації привілейованого повноваження українського ВС в тлумаченні законів у процесі перегляду судових рішень, зокрема самостійного незастосування законів, які, на думку ВС, суперечать Конституції України. Дослідниця слушно зауважує, що судове верховенство у своїй остаточності може стати вирішенням усіх практичних завдань судового правозастосування, а в разі дотримання меж судового розсуду, не втручаючись у сферу законодавця, – стати зворотним зв'язком між судами та законодавцем.

Варті уваги вишуканий науковий стиль і коректна полеміка, яку О. С. Копитова веде на сторінках монографії, висвітлюючи авторську позицію, а критичне бачення викладає як переважно обґрунтовані можливі ризики.

Отже, рецензована монографія Олени Сергіївни Копитової «Теорія та практика судового правозастосування в Україні» цілком відповідає вимогам до наукових видань, є актуальною та своєчасною, буде корисною для всіх небайдужих до проблем судового правозастосування.

Вважаю, що теоретичне дослідження проблем судового правозастосування зацікавить учених – представників різних галузей юридичної науки. Працю О. С. Копитової можна вважати істотним внеском у наукове пізнання теоретичних засад і моделі судового правозастосування. Монографія буде пізнавальною та корисною фахівцям-юристам, а також викладачам юридичних закладів вищої освіти, адже для інтеграційних процесів характерні відповідні зміни в методології викладання права, спрямовані на розширення світогляду здобувачів вищої освіти. Книга має зацікавити представників законодавчого органу нашої держави, суддів, адвокатів, а також викликати інтерес у широкого кола читачів.

Рецензія надійшла до редколегії 12.06.2020

Shemshuchenko Yu. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director of the Institute of State and Law. V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

A Modern View of the Theory of Judicial Enforcement

Review of the book: Kopytova O. Theory and practice of judicial law enforcement in Ukraine : monograph. Kyiv : Maslakov, 2020. 378 p.